

GAZZALİ

VE İMGELEM POETİKASI

İBRAHİM MUSA

İngilizceden çeviren ÇAĞLA TAŞKIN

HECE
inceleme

İbrahim Musa: Günümüzde İslam odaklı çalışmalar yürüten akademisyenlerin başında gelen Güney Afrika doğumlu yazar, Pakistan'da Darul Ulum Nedvetül Ulema'da İslam çalışmaları tahsil etmiş, Londra'da gazetecilik eğitimi almış, ardından yolu tekrar memleketine düşmüş ve Cape Town'da yüksek lisans tezini ve doktorasını tamamlamıştır. Doktora tezini Gazzali'nin çalışmalarında hukuk felsefesi üzerine kaleme alan Musa, bu büyük İslam âlimine duyduğu ilgiyi, 2005 yılında yayımlanan *Gazzali ve İmgelem Poetikası* eseriyle taçlandırmıştır.

Hâlihazırda Amerika'da Notre Dame Üniversitesi'nin Din Çalışmaları Bölümü'nde ders veren Musa'nın öncelikli ilgi ve çalışma alanları arasında geleneksel ve çağdaş İslam düşüncesinde hukuk, tarih, ahlak ve teoloji bulunmaktadır. Kimileri tarafından "tedrici İslam" anlayışının bir mensubu olarak değerlendirilen, kendi ifadesiyle "eleştirel gelenekçi" bir duruş benimseyen Güney Afrikalı akademisyen, çalışmalarında İslam'ın teorik ve pratik gerçekliklerinin Batı'nın basmakalıp kavramsallaştırmalarıyla nasıl çeliştiğini, İslam geleneğinin hızla değişen dünyada karşılaştığı zorlukları ve bunları nasıl aşabileceğini, İslam'ın modernite içerisinde nasıl tarih, kültür ve ahlaka ilişkin yeni kavramlar ortaya çıkardığını inceler.

Kutsal metinlerin yanı sıra Gazzali'nin çalışmaları başta olmak üzere İslam kültürel birikiminin anahtar metinlerini cesur ve yenilikçi bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan akademisyene göre bu etkinliğin amacı, söz konusu metinlerden günümüz dünyasıyla daha uyumlu yanıtlar çıkarmaktır.

Çağla Taşkın: 1988 yılında Ankara'da doğdu. TED Ankara Koleji'ni bitirdikten sonra Hacettepe Üniversitesi'nde Sosyoloji okudu. Yüksek lisans eğitimini Viyana Üniversitesi'nde Bilim, Teknoloji ve Toplum Çalışmaları Bölümü'nde tamamladı. Editörlük ve çevirmenlik yapıyor; tarih, kültür, siyaset ve ekonomi alanlarında çeviri eserleri bulunuyor.

GAZZALİ VE İMGELEM POETİKASI

İbrahim Musa

İngilizceden çeviren
Çağla Taşkın

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 495

İnceleme

Orijinal adı

Ghazali and Poetics of Imagination

Bu kitabın telif hakları University of North Carolina

Press'den alınmıştır.

Copyright © 2005 University of North Carolina Press

©Hece Yayınları

İngilizceden çeviren

Çağla Taşkın

Birinci Basım

Mart 2018

Kapak Tasarımı

www.sarakusta.com.tr

Teknik Hazırlık

www.hece.com.tr

ISBN: 978-605-9556-93-4

Baskı: Dumat Ofset

www.dumat.com.tr

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara

Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara

T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14

e-posta: hece@hece.com.tr

Sertifika No: 17672

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	/ 7
Kronoloji	/ 11
Giriş	/ 13
1. Kendinin Agonistiği (Kendisiyle Tartışarak Sonuca Ulaşmaya Çalışma)	/ 53
2. Kendinin Anlatisallığı	/ 95
3. Hafıza ve Yazmanın Poetikası	/ 133
4. Aradalık ve Sürgün	/ 167
5. Kendinin Grameri	/ 195
6. İmanın Metafiziği	/ 229
7. Bidat ve Tekfir İkilemleri	/ 263
8. Kendi ve Öznellik Tefsiri	/ 287
9. Özün Teknolojileri ve Kendi Bilgisi	/ 323
10. Sonuç:	/ 355
Kısaltmalar	/ 383
Kaynakça	/ 425

Nisa, Lamy ve Şibli'ye muhabbet ve minnettarlıkla

Teşekkür

Hiçbir teşekkür uzun yıllardır tanıdığım birçok insana -ailem, arkadaşlarım, yakın çalışma arkadaşlarım, sevdiğim ve yabancılar- hakkını veremez. Bir çocuğu büyütmek için koca bir köy gerekiyorsa akademisyenliği hedefleyen bir çocuğu beslemek için çok daha fazlası gerekir. İnsan, hayatın hoş veyahut nahış bütün yönlerinden bir şeyler öğreniyor. Dost ve düşmandan, yakın ve uzak olduklarınızdan bir şeyler öğreniyorsunuz. Hepsine birer minnet borcum var.

Yıllar boyunca beni destekleyip yetiştirdikleri için ebeveynime teşekkür etmek istiyorum. Bütün kardeşlerime, anne ve baba tarafından geniş aileme ve eşimin ailesine yıllar boyunca verdikleri sıcak ve bonkör destek için teşekkür etmek istiyorum. Siz olmasaydınız ben daha eksik olurum. Bir kısmı vefat eden çok sayıdaki öğretmene gayretleri için teşekkür etmek istiyorum.

Arkadaşlarımın desteği, dostluğu ve mesleki dayanışması beni yıllar içinde ayakta tuttu ve onlardan çok şey öğrendim. "Naa" dediğim rahmetli Ayşe Valley-Ömer'i sonsuza dek hatırlayacağım. Dünya üzerinde daha şefkatli bir ruh olamaz, çocukluğumda ve gençliğimde bana ve bütün Musa çocuklarına sevgiyle baktı. Kendisi bizim şefkat, dürüstlük ve adabın ince hususları noktasında rol modelimizdi. Yaşamlarıyla beni derin-

den zenginleştiren üç yakın dostun -Soraya Bosch, Şamima Şeyh ve Yakup Vavda'nın- kaybının yasını her zaman tutacağım. Birçoğunu unutmaya riskine rağmen bazı arkadaşlarıma ve çalışma arkadaşlarıma kişisel olarak teşekkür etmek istiyorum. Sıraladığım isimlerin hepsi beni belirli bir şekilde zenginleştirdi ve hepsine teşekkürlerimi sunmak istiyorum: Nasr Hamid Ebu Zeyd, Abdullahi En-Naim, Talal Asad, Ahmet Dallah, Ferit İshak, Halit Ebu El Fadıl, Münir Ferit, Muhammed Fadıl, Lenn Goodman, Bob Gregg, Hasan Hanefi, Abdül Hakim Sherman Jackson, Şamil Jeppie, Naim Jeenah, Mahmut Mandani, Manjralar -İsmail, Ahmet ve Şuayip- Muhammed Halil Mesut, Ahmet Musaddıkurahman, Abdül Reşit Ömer, Abdülaziz Sachedina, Sadiye Şeyh, Tahir Fuzile Sitoto, Abdülkadir Tayyip, Richard C. Martin ve Emine Vadud. Din Bölümü ve Duke Üniversitesindeki John Hope Franklin Merkezindeki çalışma arkadaşlarımin hepsi bana destek oldu. Destek ve mesleki dayanışmaları için özellikle Bölüm Başkanı Wesley Kort'a, ayrıca Kalman Bland, Richard Jaffe, Melvin Peters, Leela Prasad ve Lucas von Rompay'e teşekkür etmek istiyorum. Hayatımızı kolaylaştıran idari personel Nancy Hurtgen, Sandra Woods, Gay Trotter ve Katherine Duke'a da teşekkür etmek durumundayım. Dekanlar William Chafe ve Karla Holloway bana her bakımdan çok destek oldu, tıpkı Uluslararası İlişkiler ve Kalkınma Müdür Yardımcısı Gilbert W. Merckx ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi İdari Müdürü Rob Sikorski gibi. Burada geçirdiğim uzun süre boyunca bana her bakımdan destek olan Stanford Üniversitesi Din Çalışmaları Bölümündeki meslektaşlarıma teşekkür etmek istiyorum. Çalışma arkadaşlarımin ve üniversite idarecileri, Cape Town Üniversitesi Din Çalışmaları Bölümünde geçirdiğim on yıl boyunca akademik kariyerimin ilk ve şekillendirici yıllarında bana muazzam destek verdiler ki bunun için yürekten minnettarım.

Bu metnin hazırlanması sürecinde birçok kişi ilk tas-

lakları okudu, önerilerde bulundu ve kaynak araştırması ve hazırlanmasında bana yardımcı oldu. Bu metnin taslaklarını okuyup kıymetli öneriler sunan Hina Azam, Usep Matin, Youshaa Patel ve Mareika Winkelmann'a teşekkür etmek istiyorum. Kütüphaneciler bana son derece yardımcı oldu ve destek verdi. Eskiden Cape Town Üniversitesi Jagger Kütüphanesinde çalışan Asia Brey'e, Stanford'daki Hoover Kütüphanesindeki Kavous Barghai'ye ve Duke Üniversitesinden Christoff Galli'ye teşekkür etmek istiyorum. Abdül Alim Somers yıllar içinde bana muhteşem şekilde kitap, bilgelik ve dostluk temin etti. Bu girişimdeki muazzam destek ve adanmışlığı için North Carolina Üniversitesi Yayınlarındaki editörüm Elaine Maisner'e teşekkürler. Kendisiyle çalışmak benim için bir ayrıcalıktı. UNC Yayınlarından Paula Wald tashih sürecinin tamamını profesyonel, etkin ve özenli biçimde yürüttü ki bu yüzden kendisine minnettarım. Titiz editoryal yetenekleri ve bu metni hassas şekilde tashih etmesiyle beni yalnızca utanç verici birkaç tatsızlıktan kurtarmakla kalmayan, aynı zamanda yardım almadan bitiremeyeceğim bu metne açıklık ve odak kazandırmaya yardımcı olan Ruth Homrighaus'a özel minnet borçluyum.

Carl Ernst son derece nazik biçimde bütün metni okuyup değerli yaklaşımlarından faydalanmamı mümkün kılarken Duke'taki meslektaşım Miriam Cooke projenin çeşitli evrelerinde metinden bölümler okuyarak faydalı editoryal önerilerde bulundu; desteği için kendisine teşekkür etmek istiyorum. Walter Mignolo, Nelson Maldonado-Torres ve Duke Üniversitesindeki Diyalog ahlakı ve Kritik Kozmopolitanizm çalışma grubundaki meslektaşlarım düzenli muhataplarımdı. Özverili dostluğu ve hararetili mesleki dayanışması için Bruce B. Lawrence'a ne kadar borçlu olduğumu anlatacak pek az kelime var. Birçok taslağımı okuyan Bruce, fikirlerim için iyi bir dinleyici, bir danışman ve bir dosttu. Kendisine çok şey

borçluyum. Bütün hata ve eksikliklerin yalnızca bana ait olduğunu söylememe gerek yok.

Son olarak aileme çok şey borçluyum ve onlara minnettarım. Eşim Nisa, hayatımızın bize kıtalar ve kıyılar aşırta bir çok dönüm noktasında sebatla yanımdaydı ve bir destek abidesi oldu. Çocuklarımız Lamy ve Şibli zaman zaman tereddütle olsa da nazik biçimde akademisyenliğin ve akademik hizmetin gereklerini anladılar. Onların desteği ve teşviği her daim benim rahatlık kaynağım oldu ve bana devam etme gücü verdi.

Kronoloji

450/1058-59 Gazzali günümüzde İran'ın Meşhed kenti yakınlarında bulunan Tus'ta doğar.

465/1073 Yaklaşık on beş yaşındayken Tus'ta Muhammed el-Râzîkani'yle çalışmalarına başlar.

465-70/1073-78 İsmail bin Mas'ada el-İsmail'le en az iki sene hukuk tahsil etmek için Cürcan'a gider.

470/1077-78 Tus'a döner, hırsızlarla olan meşhur karşılaşma vuku bulur.

473/1080 El-Cüveyni'yle tahsil etmek üzere Nişabur'a gider.

478-84/1085-91 Vezir Nizamülmülk'ün maiyetinde kalmayı sürdürür.

484/1091 Bağdat Nizamiyesine profesör atanır.

488/1095 Hac gerekçesiyle Bağdat'tan ayrılır.

488-93/1095-1100 Şam, Kudüs, Mekke ve Medine arasında seyahat eder; muhtemelen Bağdat ve Hamedan'a da uğrar.

493/1099-1100 Yarı-emeklilik hâlinde Tus'a döner, seçili öğrencilere ders verir ve bir Sufi inziva merkezi tesis eder.

499/1106 Nizamülmülk'ün oğlu Vezir Fahrülmülk tarafından Nişabur'daki Nizamiye'de öğretim vermek için yeniden çağrılır.

503/1109-10 Nişabur'da eğitim vermeye son verir ve Tus'a döner.

505/1111 14 Cemaziyelahir Pazartesi günü Tus'ta vefat eder; yakınlardaki Sanabad köyündeki mezarlığa defnedilir.

Sorgulanmamış hayat yaşamaya değmez.

Sokrates

Giriş

Bu kitap, birçok açıdan Müslüman geleneğindeki belki de en etkili entelektüelle, Ebu Hamid el-Gazzali'yle diyalojik bir karşılaşmadır.¹ Bu, çok sesli; hareket, buluş, oyunbazlık ve keşfi teşvik eden bir diyalogdur; yaklaşık otuz yıl önce, o zamanlar Bombay şimdi Mumbai olan yerde kalabalık bir caddede, Hindistan'ın birçok (medrese veya darü'lulum adı verilen) din okulundan birinde eğitim görmeye hazır, afallamış ama azimli bir öğrenci olarak tesadüf eseri ilk İslam düşüncesi kitabımı satın aldığımda başlayan bir diyalog. Kitabı Mumbai'deki Muhammet Ali Caddesi'nin darmadağın kaldırımındaki ikinci el kitap satıcısından almıştım. Kitabın parlak kırmızı vinil kapağını hâlâ hatırlıyorum; Gazzali'nin tesirli ve iyi bilinen metni *İhya-u Ulum'id-Din*'den seçilmiş birkaç bölümün çevirisiydi.

Bu kırmızı kitap birkaç sene boyunca öğrenci odalarımın raflarını süsledi. Çevirmenin Güney Afrika kökenli biri olduğunu hatırlıyorum. Fakat kitabı birdenbire satın almamın bir nedeni vardı: İmam el-Gazzali adı benim için bir şey ifade ediyordu. Güney Afrika'da aldığım dinî ve kültürel eğitim, beni Gazzali'nin Müslüman geleneği tarihinde önemli bir isim olduğundan haberdar etmişti ama kendisinin neden bu kadar önemli görüldüğünü bilmiyordum.

Dürüst olmam gerekirse on yedi yaşında, kırmızı kitabı aldığım da bu yazarın ne söylediğini pek anlamıyordum ve iyi niyetle kitap edinmede olduğu gibi bu kitap da öğrencilik günlerimde ciddi şekilde okunmak üzere hiçbir zaman raftan indirilmedi. Kitabın içeriğini anlamlandırabilmek için belki bir veya iki girişimim oldu ama sonuçta yalnızca amacını anlamayı beceremediğim için hüsrana uğradım. Ben de bir muskanın sayfalarına nasıl hürmet gösterilirse bu kitabı o şekilde muhafaza ettim. Fakat en nihayetinde bu kıymetli edinimi ya onu iade etmeyen birine ödünç verdim ya da kullanılmayan kitaplarda âdet olduğu üzere sahibi ihmal edince kitap gizemli şekilde ortadan kayboldu!

Kırmızı kaplı o kitabın akıbeti ne olursa olsun Gazzali beni hiçbir zaman tamamen terk etmedi. Yıllar içinde duraksayarak ve müteredit *İhya'*dan seçme sayfalar okumaya başladım. Çoğu zaman ilham veya bir konuşma için hazırlanırken fikir bulabilmek adına kitabı kazıp durdum. Bu yazar nihayetinde ve hatta gizlice benim düşünsel ve varoluşsal yolculuğumda vazgeçilmez bir dost oldu. Metnin bundan sonraki kısmını Gazzali'yle yolculuğumun yalnızca bir bölümü, tek yönlü bir yolculuğun menzili olarak sunuyorum.

Benim şahsi düşünsel seyahatimin menzilleri, temelinde klasik Arap dil bilgisi, edebiyat, hukuk, fıkıh, ilahîyat, felsefe, mantık ve diğer konuların olduğu skolastik İslam geleneğinde erken dönem çalışmalardan beşeri bilimler ve sosyal bilimler modern disiplinleriyle bir karşılaşmaya uzanıyor. Kendi Güney Afrika topluluğumda varoluşsal olarak ırkçılık, sömürgecilik ve emperyalizmle mücadele edip düşünsel iki geleneği anlamlandırmaya çalışırken birçok meseleyle ve soruyla cebelleşmek zorunda kaldım. Bu kitap, bu soruları Gazzali eşliğinde birden fazla biçimde nasıl ele aldığının haritasını çıkarıyor.

Kısa Öz Geçmiş

Hristiyan Batı'da "el-Gazzal" olarak bilinen Gazzali, dünyanın açık ara en etkili düşünürlerindedir. Kendisinin payidar mirası, onun yalnızca İslam'da değil, onun ötesinde de saygın bir düşünür olmasını sağladı; Gazzali'nin önemi, kültür ve inancın sınırlamalarını aşar. Dinî düşüncedeki kritik müdahaleleri Müslüman düşünce geleneğine eşi benzeri görülmemiş bir canlılık ve derinlik kazandırmıştır ki bazı Müslüman düşünürler kendisini tartışmalı bir isim olarak görmüş ve görmeye devam ediyor olsa da bu durum kendisini yüceltmıştır.

Ebu Hamid Muhammed el-Gazzali Hicri 450/MS. 1058-59'da Kuzey İran'da bugünkü Meşhed kenti yakınlarında doğmuştur. Bu, Hastings Muharebesi ve Normanların İngiltere'yi fethinden yaklaşık yedi sene öncedir. Kendisinin doğduğu Tus, bilhassa fakir bir şehirdi; uzun seneler boyunca ciddi kuraklık ve bunun sonucu olarak açlık çekmişti.² Gazzali mütevazı bir evde doğdu; babası geçimini muhtemelen yün satarak sağlıyordu ki bu da soyadındaki *gazzal* (yün eğirici veya satıcısı) atfını açıklar. Başka kişiler bu atfın aynı adı taşıyan belirsiz bir köye işaret ettiğini öne sürmüştür.

Bu büyük ismin ne kadar çok okuyanı olmuşsa o kadar çok Gazzali olmuştur. Gazzali'nin şüpheyle karşılaşan ve hayatının yönünü kökten değiştiren adam şeklindeki popüler versiyonu, heyecan verici bir anlatımdır; fikirlerini ve dinî düşünceye yaptığı özgün katkıları Ölümsüzleştirir. Gazzali günümüz Müslüman dünyasının birçok yerinde çok iyi bilinen bir isimdir, başka yerlerde ise insanlar onu tanınmış bir âlim veya mütevedyin bir isim olarak hayal meyal anımsar veya bilir. Eleştirmenleri Gazzali'ye ayrıca verdiği zarar nedeniyle korkutucu bir isim olarak da bakar: Onu Müslüman düşüncesindeki bitmez tükenmez bazı çıkmazların tohumlarını atmakla itham ederler.